
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 37.0

DOI 10.31654/2520-6966-2018-10i-92-326-333

Е. М. Кучменко

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Системний підхід і "зіткнення цивілізацій" у міжнародних відносинах – історіософський огляд

У статті розглядаються проблеми, які пов'язані із векторними змінами міжнародних відносин та існуючих підходів щодо розв'язання існуючих і майбутніх проблем у міжнародній політиці в силу "зіткнення цивілізацій". Наводяться точки зору на цю проблему дослідників як Заходу, так і Сходу, які роблять спробу піддати аналізу ці зміни, аналізуються їх погляди на майбутнє світу і, головне, їх погляди розділилися щодо цивілізаційного розвитку і характеру міжнародних відносин. Так, лінійна, історичистична школа стверджує, що Західна цивілізація – універсальна цивілізація, яка прийнята на всьому людству, тобто прийнятні її культура, тип суспільних відносин і засоби здійснення політичної влади. Наводяться та аналізуються факти, які свідчать на користь концепції "зіткнення цивілізацій". Проте концепцію "зіткнення цивілізацій" вони замінюють циклами, в яких неабияку роль відіграє економіка; наводиться точка зору і тих, які доводять правильність системного підходу. Говориться про можливість переносу центру міжнародних відносин із Заходу на Схід із урахуванням ролі "третього світу", його розвитку і можливостей, унаслідок реформ, які там відбуваються, але з урахуванням соціокультурних традицій.

Ключові слова: системний підхід, "зіткнення цивілізацій", міжнародні відносини, політика, лінійна історична школа, соціокультурна традиційність, "третій світ", економіка, Захід-Схід.

Слід відзначити, що на сьогодні людство на усій земній кулі стикається з різноманітними гострими проблемами. Універсальність цих сучасних спільних проблем є історичним наслідком світової мережі технологічних і економічних відносин, яка була створена експансіоністською діяльністю західноєвропейських народів за останні п'ять

століть. Технологічні й економічні відносини породжують політичні, етичні і релігійні відносини в межах міжнародних стосунків. У наш час ми є свідками народження загальної всесвітньої цивілізації, яка з'явилася у технологічних кордонах західного походження, але, на сьогодні, завдяки внескам усіх історичних регіональних цивілізацій відбувається духовне збагачення як Заходу, так і Сходу. Ця тенденція в історії людства може частково пояснювати зближення загальної платформи у світоглядах. Як приклад, можна навести діалог між Дайсаку Ікедою (представником Східної Азії, буддистом північної школи (Махаяна) та Арнольдом Тойнбі (християнином – мешканцем Заходу), який поділяв деякою мірою віру Освальда Шпенглера, що у XX столітті відбудеться занепад Європи і лідерство перейде від Заходу до Східної Азії, бо попередня глава людства була пов'язана з лідируючою роллю Заходу. Людство, вважав він, уже було об'єднано у технологічному плані всесвітньою експансією західноєвропейців. Обидва автора знаходяться у взаємній згоді, очікуючи і сподіваючись, що в подальшій історії людство багато що зробить щодо політичного і духовного об'єднання.

Ікеда більше, ніж Тойнбі, схильний був сподіватися, що ці великі зміни відбудуться добровільно, в умовах рівності між усіма частинами людської раси, без подальшого панування зла, яке в минулому, хай і не у всесвітньому масштабі, але дуже часто було ціною політичного і духовного об'єднання. Проте, незважаючи на різницю між авторами в релігійному і культурному плані, в їх діалозі проявилася, значною мірою, згода у світоглядах і цілях. Вони торкнулися значущих проблем сучасності і прийшли до спільного висновку, що, якщо вони набудуть матеріалізації, то відбудеться ефект, який вийде за горизонти сучасних поколінь від індивідуальних до глобальних [1].

Що ж стосується міжнародних відносин, то сучасні проблеми пов'язані із векторними змінами міжнародних відносин та існуючих підходів щодо розв'язання сучасних і майбутніх проблем у міжнародній політиці в силу "зіткнення цивілізацій".

Аналіз існуючих підходів до розв'язання проблеми майбутніх міжнародних відносин доводить, що більшість авторитетних дослідників схиляються до точки зору, яку приблизно й примітивно можна описати двома словами: ідуть зміни! Спробуємо відшукати практичні факти, що доводять потенційність або "зіткнення цивілізацій", або "зміни гегемону".

На користь концепції С. Хантінгтона свідчить політичний курс, що його обрало керівництво КНР. Сьогодні Китай є потенційним лідером завтрашнього дня. Про це переконливо свідчить статистика, яку наводить Ю. Яковець [2].

Проте, можливість стати новим членом "великої сімки" і додати ще 1 200 000 000 до "золотого мільярда" не затьмарює розум послідовників Де Сяопіна – вони старанно виконують його настанову на збільшення середніх доходів середнього китайця до 800 доларів. А вже потім... Головною метою держави з 1/6 населення усієї планети стало перетворення на лідера свого регіону, а в перспективі – і всього світу. Досягнути це можна лише за однієї мети – не просто створити потужну економіку, але й знайти собі сателітів. Але оскільки ані "перший", ані "другий" світи зовсім не збиралися приєднуватися до Китаю (це він повинен був вчинити подібний акт), то єдині можливі союзники – країни "третього світу".

Шлях, який зробив КНР, – шлях виходу "третього світу" з кризи, але одночасно це й народження нового лідера "третього світу" – про це Китай відверто заявляє і це, напевно, і є прихована мета "культурної революції". "Китай завжди буде належати до "третього світу", і це основа нашої зовнішньої політики. Ми наголошуємо на своїй вічній приналежності до нього, розуміючи під таким визначенням те, що Китай, який сьогодні з-за своєї бідності належить до держав "третього світу" і живе з ними однією долею, буде належати до них і тоді, коли перетвориться на розвинуту країну, країну багату та потужну" [3]. Отже, КНР свідомо декларує себе представником країн, що розвиваються як представник Ради Безпеки ООН, ВТО інших впливових міжнародних установах. Китай – голос "третього світу", принаймні його звукозаписувач. Подібне саморозуміння і тим більше декларування подібної ситуації реалізується і зовнішньою політикою Пекіну. Основоположними моментами якої є:

1. "Китай бажає розвивати відносини з усіма країнами на основі п'яти принципів мирного співіснування, а саме: взаємоповаги суверенітету і територіальності, взаємного ненападу, невтручання у внутрішні справи одне одного, рівності та взаємовигоди, мирного співіснування.

2. Зміцнення солідарності та співробітництва з країнами "третього світу", що розвиваються. Розвиток добросусідських відносин з прикордонними країнами.

3. Китай виступає за створення системи міжнародних відносин та нового міжнародного політичного й економічного устрою на основі п'яти принципів.

4. Китай незалежно та самостійно виробляє свою політичну позицію та курс з усіх міжнародних питань; він не вступає ні в які союзи і не встановлює жодних стратегічних відносин з великими державами чи блоками країн, виступає проти гегемонізму та політики сили" [4].

Попри оманливу м'якість проголошень, варто докладніше зупинитись на певних положеннях. Пункт 1 свідчить про бажання країн-

членів незахідних цивілізацій здійснювати самостійну політику, на чому наголошував С. Хантінгтон. Крім того, Китай офіційно наголошує на рівності усіх суб'єктів світової політики і на небажанні їх, і Китаю зокрема, відігравати роль статистів. Невтручання у внутрішні справи є фактичною пересторогою: і проблема Тайваню, і проблема Тибету (Лхаси), і турецької діаспори – усе це проблеми, вирішувати які є прерогатива Пекіну. КНР же не намагається вирішувати без прохань Брюсселю франко-валлонські протистояння, або без заклику Судану – його християно-ісламські зіткнення! Подібне ж спрямування має і пункт 4. Але для нас не менш цікавими є пункти 2 та 3 – вони відображають процес формування антизахідної коаліції. Власне це – заклик до вступу до альянсу "іслам-конфуціанство" нових членів. Проявляється він, на думку С. Хантінгтона, у відстоюванні державами Незаходу свого права на створення таких засобів захисту й нападу, які, на їх думку, необхідні для безпеки. Вони, зазначає він, правильно зрозуміли фразу представника Міністерства оборони Індії: "... ніколи не заперечуйте США, якщо у вас немає ядерної зброї". С. Хантінгтон відмічає, що "Китай її вже має, Пакистан та Індія – можливості до її створення, КНДР, Іран, Ірак, Лівія – бажання до створення... Дуже важливим для країн Незаходу є підтримка китайської військової потужності. Але КНР не тільки купує озброєння, він – головний експортер зброї. Саме Китай продав Лівії та Іраку матеріали для створення нервово-паралітичного газу, допоміг Алжиру побудувати атомний реактор, за допомогою якого можна досліджувати розщеплення ядер плутонію, Ірану були надані технології, за допомогою яких, на думку США, можна створювати зброю масового знищення" [5]. Незахід й справді об'єднується.

Проаналізувавши факти, які свідчать на користь концепції "зіткнення цивілізацій", варто зазначити і ті, що доводять правильність системного підходу. Це, перш за все – нещодавній дипломатичний скандал, коли 23 січня 2003 р. Коллін Пауелс згавбив честь та пам'ять Європи. Він заявив, що стара, бюргерська Європа не спроможна досягнути процесів історичного прогресу – необхідності роззброїти Саддама Хуссейна. Особливий наголос був зроблений на перенесенні серця і центру нової Європи з франко-німецького союзу на схід. Проте, як довели події, вищезгадана ситуація була лише вступом, прелюдією. "Все вийшло дуже некрасиво – перед усім світом члени НАТО виплеснули один на одного приховані загрози та звинувачення. Ніхто й гадки не мав, що все відбудеться так драматично" [6]. Йдеться про блокування Німеччиною, Францією та Бельгією прохання США надати військової допомоги Туреччині. Фактично, світ спостерігав не

тільки за колізіями всередині потужного блоку, але й за боротьбою – зіткненням – двох субцивілізацій. Двох метачленів Західної цивілізації! Це доводить раціональність формули І. Валлерстайна (США + Японія / Китай) VS ЄС. Ось як усе відбувалося. Як зазначає М. Соколовський, "виною всьому стала впевненість Франції та Німеччини, а також Бельгії, котра до них приєдналася, що посилення оборони Туреччини є знищенням зусиль, направлених на мирне врегулювання конфлікту навколо Іраку і є посиленням можливості початку війни... Європейське вето в НАТО – не єдина "свиня", яку підклали лідери ЄС своїм заокеанським союзникам. На минулому тижні Берлін намагався створити коаліцію держав, які зацікавлені у недопущенні війни США та Великобританії з Іраком... Головною причиною, що змусила керівників Франції та Німеччини вчинити так, є їх бажання стати в майбутньому лідерами нової Європи. Сьогодні Європі вже не загрожує СРСР, а домінування США в Старому Світі набуває дедалі найбридливіших рис. Країни вирішили використати момент, доки США не створили собі нових союзників-сателітів з держав Східної Європи. "Гарячі голови" Парижу й Берліну відчували, що Німеччина та Франція, які володіють найпотужнішими економіками Європи, можуть стати новим центром світового впливу [7]. Таким чином, незважаючи на те, що "Західна громадянська війна" (термін В. Лінда) завершилася із завершенням "холодної війни", вона може знов розпочатися.

Аналізуючи концепцію "циклів гегемонії", можна зробити ще одне цікаве відкриття. Т. Хопкінс зазначав, що "ліберальні сили світів-економік стримують авторитарні сили світів-імперій: голландська гегемонія була реальною історичною альтернативою світу-імперії Габсбургів, британська – світу-імперії Наполеона, американська – світу-імперії Гітлера" [8]. Майбутній переможець спочатку був союзником-молодшим братом колишнього гегемона: Англія – Голландії, Америка – Англії! Найбільш вражаючим фактом є те, що і тут був присутнім фактор культурної спорідненості. Протестантські Нідерланди обрали собі в союзники англійську Британію, а не католицьку Францію, що вилилось у війну за Іспанський спадок, війну за Пфальцьський спадок, війну за Австрійський спадок і *mutatis mutandis* – Голландську війну. Пізніше під час другої світ-гегемонії, Англія обрала собі союзником англо-саксонську Америку, а не германську Німеччину, що проявилось у Першій та Другій світових війнах. Отже, можна було б спрогнозувати, що новим союзником США-гегемонії стане ЄС. Проте не все так просто – історія доводить, що культурна спорідненість повинна бути доповнена географічною віддаленістю Голландії легше було вступити в альянс не з прикордонною їй Францією, а із значно меншою Британією, якій, у

свою чергу, більш привабливим видався гегемон США, заокеанський гегемон, а не європейська Німеччина. Таким чином, виходячи із вищезазначеного, більше шансів у Японії / Китаю. Саме непрогнозованість повна, але лише часткова варіація і робить ситуацію заплутаною: чи матиме вираження концепція Ф. Фукоями, чи С. Хантінгтона, чи І Валлерстайна. І який же тип підходу "циклів гегемонії" більш вірогідний?

Як висновок, слід констатувати, що погляди на майбутнє світу і, головне, на характер міжнародних відносин розділилися. Лінійна, історична школа стверджує, що Західна цивілізація – універсальна цивілізація, яка прийнятна всьому людству, тобто прийнятні її культура, тип суспільних відносин і засоби здійснення політичної влади. Подібне "нарцисичне" сприйняття своєї цивілізації засліплює своїх апологетів.

Розвиваючи теорію "локальних цивілізацій", аналізуючи такі процеси, як "le revanche de Dieu" (термін Ж. Кепеля), становлення цивілізаційного саморозуміння та загострення макроетнічних зіткнень, противники "кінця історії" наголошують на тому, що "Дослідження розвитку країн "третього світу" змушує сфокусувати свою увагу на культурі і культурних відмінностях... Культура та її вплив на політику вимагає більш докладного дослідження" [9]. Вони розуміють, що не всі держави секуляризувалися (пройшли еволюцію ідеаціональної системи), не всі втратили "віру в божественний порядок політики, в таїнство, яким оповито буття держави" [10], не всі готові вестернізуватися. Наслідком подібної невідповідальності поглядів є можливе / майбутнє зіткнення цивілізацій, і тому "Заходу варто розуміти і поважати чужі релігійні, філософські погляди, а також – іноді абсорбувати їх" [11]. В якості головного елементу рушійної сили історії виділяється культура локальних цивілізацій.

Конвергенцією від "культурного підходу" можна вважати Світ-Системний Аналіз концепції, згідно з якою головну роль в історії людства відіграють цикли гегемоній. Вони теж наголошують на іманентній неможливості завершення історичної еволюції. Проте концепцію "зіткнення цивілізацій" вони замінюють циклами, в яких неабияку роль відіграє економіка. Прихильники останньої парадигми (А. Г. Франс, К. Чейз-Данн, Т. Холл, Ж. Абу-Лугход, І. Валлерстайн) зосереджують свою увагу на глобальній еволюції людського суспільства. Правда, вони зазначають, що її не можна екстраполювати на людство і варто віддати перевагу "епізодичним переходам", "контингентному історичному розвитку" (терміни Е. Гідденса), які в принципі не мають єдиної динаміки. Отже, ведеться дослідження констеляційного співіснування різних формацій, культур, перекомпонування різноманітних зразків та типів людської діяльності.

Література

1. Диалог Тойнби-Икеда / пер. Б. Л. Губман и другие. *Человек должен выбрать сам*. Москва: ЛЕАН, 1998. 448 с.
2. Яковец Ю. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Москва, 2001. С. 299.
3. Дэн Сяопин. О строительстве специфически китайского социализма. Бэйцзин, 1985. С. 37.
4. Міжнародні відносини та зовнішня політика в 1980–2000 роках. Київ, 2001. С. 431.
5. The Challenging of the new century, Indiana press – 2000. Samuel P. Huntington. *The clash of the civilizations*. P. 18.
6. Соколовский М. Синдром европейской эмансипации. *Зеркало недели*. 2003. Февраль. С. 5.
7. Там же.
8. Фисун А. А. Мир-Системный Анализ как теория геоисторических изменений. URL:<http://filebox.vt.edu/users/wdunaway/roudem2.htm>. С. 5.
9. Samuel P. Huntington. The Goals of the development. New-York, 1998. P. 27–28.
10. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Харьков: 2001. С. 247.
11. The Challenging of the new century, Indiana press – 2000. Samuel P. Huntington. *The clash of the civilizations*. P. 20.

Literature

1. Dialogue Toynbee-Ikeda (translation by B. L. Gubman and others) A person should choose himself. - M.: LEAN, 1998.- 448 p.
 2. Yakovets Y. Globalization and interaction of civilizations. / Y. Yakovets.- M.: 2001.-P.299.
 3. Deng Xiaoping. On the construction of specifically Chinese socialism. / Deng Xiaoping - 1985.-P.37.
 4. International vidnosini and calling policy of a political person in 1980-2000 rokah.-K.: 2001.-P.431.
 5. The Challenging of the new century, Indiana press – 2000, // Samuel P. Huntington. *The clash of the civilizations*//.-P.18.
 6. Sokolovsky M. Syndrome of European Emancipation // Mirror of the Week. / M. Sokolovsky. -2003, Feb.-P.5.
 7. Ibid
 8. Fisun A.A. World-System Analysis as a theory of geohistorical changes. / A. A. Fisun. - <http://filebox.vt.edu/users/wdunaway/roudem2.htm>, -P.5.
 9. Samuel P. Huntington. The Goals of the development./ P. Samuel. - New-York,1998.-P.27-28.
 10. Nietzsche F. On the other side of good and evil. / F. Nietzsche. -H.: 2001.-P.247.
 11. The Challenging of the new century, Indiana press – 2000, // Samuel P. Huntington. *The clash of the civilizations*//.-P.20.
-

Э. Н. Кучменко

доктор исторических наук,
профессор кафедры всемирной истории и международных отношений
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

**Системный подход и "столкновение цивилизаций"
в международных отношениях – историософский обзор**

В статье рассматриваются проблемы, которые связаны с векторными изменениями международных отношений и существующих подходов относительно развязывания современных и последующих проблем в международной политике в силу "столкновения цивилизаций". Приводятся точки зрения на эту проблему исследователей как Запада, так и Востока, которые пытаются проанализировать эти изменения и на основе этого анализа рассматриваются их взгляды на дальнейшее развитие международных отношений. Следует отметить, что их взгляды разделились. Так, линейная, историческая школа утверждает, что Западная цивилизация – универсальная цивилизация, которая воспринимается всем человечеством, то есть воспринимается ее культура, тип общественных отношений и способы осуществления политической власти. Приводятся и анализируются факты, которые свидетельствуют в пользу концепции "столкновения цивилизаций". Однако концепцию "столкновения цивилизаций" они заменяют циклами, в которых не последнюю роль играет экономика; приводится точка зрения и тех, которые отстаивают правильность системного подхода. Говорится о возможности переноса центра международных отношений из Запада на Восток с учетом роли "третьего мира", его развития и возможностей, в силу реформ, которые там происходят, но с учетом социокультурных традиций.

Ключевые слова: системный подход, "столкновение цивилизаций", международные отношения, политика, линейная историческая школа, социокультурная традиционность, "третий мир", экономика, Запад-Восток.

E. M. Kuchmenko

Doctor of Historical Sciences, Professor, Department
of World History and International Relations

**System approach and "clash of civilizations" in international
relationship – historiosophical review**

The article deals with the problems that are associated with vector changes in international relations and existing approaches regarding the unleashing of modern and subsequent problems in international politics due to the "clash of civilizations". The points of view on this problem are given by researchers from both the West and the East, who are trying to analyze these changes and based on this analysis their views on the further development of international relations are considered. It should be noted that their views are divided. Thus, a linear, historical school asserts that Western civilization is a universal civilization that is perceived by all humanity, that is, its culture is perceived, the type of social relations and ways of exercising political power. The facts are presented and analyzed, which testify in favor of the concept of the "clash of civilizations". However, they replace the concept of "clash of civilizations" with cycles in which the economy plays a significant role; the point of view of those who defend the correctness of the systems approach is also given. It is said about the possibility of transferring the center of international relations from the West to the East, taking into account the role of the "third world", its development and opportunities, due to the reforms that are taking place there, but taking into account sociocultural traditions.

Key words: system approach, "clash of civilizations", international relations, politics, linear historical school, socio-cultural traditionalism, "third world", economy, West-East.